

Миомир АБОВИЋ /Никшић/

КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЦРТЕ И НЕКЕ ЗАНИМЉИВОСТИ У ВЕЗИ СА УПОТРЕБОМ ЗАМЈЕНИЦЕ *СВОИ*, –А, –Е У СТАРОСЛОВЕНСКИМ ЈЕВАНЂЕЉСКИМ СПОМЕНИЦИМА

1. У овом раду покушаћемо да, са једне стране, осветлимо основне граматичке аспекте употребе замјенице *свои* у старословенским јеванђељским споменицима, а, са друге, да укажемо на однос ове замјенице у проучаваном корпусу и присвојних замјеница за прво, друго и треће лице. Корпус, који ћемо посматрати прије свега као цјелину, чине старословенски јеванђељски споменици: тетрајеванђеља – Маријино и Зографско јеванђеље (глагољски споменици) и празнична (изборна) јеванђеља – Асеманово јеванђеље (глагољски споменик), Савина књига (ћирилски споменик) и Бојански палимпсест – фрагментарно сачувани споменик чији је примарни текст (глагољски) с краја 12. вијека, а накнадни, ћирилски, потиче из 12. и 13. вијека.

1. 1. Замјеница *свои* употребљава се у старословенским јеванђељским споменицима у значењу праве повратно-присвојне замјенице уз објекат посесије када се појам посесора подудара са субјектом глаголске радње. Наводимо неколико примјера за употребу замјенице *свои* у овом значењу:

– слышасте ꙗко речено естъ ... възнавидеши врага своего ... (Мт. 5 ,43 Мар. Асс. Сав. врагы свои Зогр.); ꙗкоже бо члвкъ отъхода призва свои рабы. ꙗ прѣдастъ имъ имѣние свое ... (Мт. 25, 14 Мар. Зогр. Асс. Сав); ѡже хощетъ по мнѣ ити да отъврѣжетъ са себе ꙗ възметъ крстъ свои ... (Мк. 25, 14 Мар. Зогр. Асс. Сав); ... ꙗ тогда посълетъ англы свои и ѡ съберетъ избраныа свои отъ четъръ вѣтръ ... (Мк. 13, 27 Мар. Зогр.); ... виде сѣми сѣть сѣмене своего ... (Лк. 8, 5 Мар. Зогр. Асс.); ... остави же водоносъ свои жена ꙗ иде въ градъ ... (Ио. 4, 28 Мар. Зогр. Асс.); ... ꙗ же видѣвъ матеръ ... гдѣ матери свои ... (Ио. 19, 26 Мар. без свои Зогр. Асс. Сав. Бој. јев.).

А Вајан говори о досљедној употреби ове замјенице уз посесум када се појам посесора подудара са субјектом у трећем лицу. „Возвратное местои-

мение *свои* последовательно употребляется с третьим лицом всех трех чисел.”¹ Ријетка су, ако посматрамо међусобни однос старословенских јеванђељских споменика, одступања од ове граматичке чињенице. Открили смо, у разночтенијима, свега неколико случајева:

... видѣ ина дѣва брата ꙗкова заведеова ꙗона брата емоуꙗ въ кораби съ зеведеомъ оцемъ его ꙗвазаѣшита мрежа своѣ ... (Мт. 4, 21 Зогр. Асс. · строаща мрежа има Сав.); ... и егда же приде врѣма емати е посла рабѣ своѣа къ дѣлательмъ иматъ вина своего ... (Мт. 21, 34 Сав. прияти плоды его Мар. Асс. Бој. јев.); ... бѣ же иоанъ облѣченъ власы вельбѣжди и поѣсъ оусниѣнъ имъ о чрѣслѣхъ своихъ ... (Мк. 1, 6 Асс. о чрѣслѣхъ его Мар. Зо- гр. Сав. Бој. јев.).

Колебања у употреби замјенице *свои* осјетнија су када се појам посесора подудара са субјектом у првом и другом лицу. Наводимо примјере разночтенија до којих смо дошли:

... нѣ въ лѣже кльнѣши саꙗ въздаси же глѣ клатвѣ своѣ ... (Мт. 5, 33 Зогр. клатвѣ твоѣ Мар.); ... ты же ѡгда молиши саꙗ вниди въ клатѣ своѣ и за-твори двѣри своѣ ... (Мт. 6, 6 Сав. клатѣ твоѣꙗ двѣри твоѣ Мар. Зогр. Асс.) ... тѣ же поста са помажи главѣ своѣꙗ и лице свое оумы ... (Мт. 6, 17 Сав. Асс. лице твоѣ Мар. Зогр.); ... не пьците са дшеѣ своѣꙗ что гасте ли что пиете ... (Мт. 6, 25 Сав. Зогр. дшеѣ вашѣꙗ Мар. Асс.); -что же видиши сжчѣць въ очесе братоу своемуꙗ а въ очесе своѣмъ брѣвѣна не видиши ... (Мт. 7, 3 Сав. брата твоегоꙗ въ оцѣ твоѣмъ Мар. Зогр. Асс.); V гл ꙗ семоу иди и идетъ и дроугомоу приди и придетъ и рабоу своемуꙗ створи са и створитъ ... (Мт. 8, 9 Сав. рабоу моемоу Мар. Зогр. Асс.); ... ꙗи повели ми прѣжде ити и погрети оца своего ... (Мт. 8, 21 Сав. погрети оца моего Мар. Зогр. Асс.); ... тѣгда глѣ ослабленоумоу въставъ возми ложе твоѣ и иди въ домъ свои ... (Мт. 3, 7 Мар. въ домъ твои Зогр. Сав.); Пришедѣше же раби глѣна рѣша емоу ꙗи не доброе ли сѣма сѣалъ еси на селѣ своемъ ... (Мт. 13, 27 Асс. на селѣ твоѣмъ Мар. Зогр.); ... аще ти послушаѣтъ приобрашеши брата своего ... приобрашеши братрѣ твои Мар.); ... не подобаше ли и тебѣ помиловати подроу҃га своего ꙗкоже и азъ тебе помиловахъ ... (Мт. 18, 33 Сав. помиловати клеврѣта твоего Мар. Асс.); ... иди продаждъ все имѣние свое и даждъ нишимъ ... (Мт. 19, 21 Сав. имѣние твоѣ Мар. Асс.); ... ꙗже рече емоу възлюби ѣа ба своего въсѣмъ срдцемъ своимъ ... (Мт. 22, 37 Сав. ѣа ба твоегоꙗ срдцемъ твоимъ Мар. Асс.); ... възлюби ближняго своего ꙗко і самъ са ... (Мт. 22, 39 Сав. Асс. възлюби искрѣнѣго твоего Мар.); ... добры рабе благы вѣрне о малѣ вѣ вѣрнѣ надъ многы та поставлѣ вниде въ радость га своего ... (Мт. 25, 21 Сав. Асс. Зогр. радость ꙗи твоего Мар.); ... оучитель глѣтъ оу тебе сѣтвориѣ пасхѣ съ оученикы своими ... (Мт. 26, 18 Мар. Зогр.

¹ А. Вайан, *Руководство по старословянскому языку*, Москва 1952. г., 203. стр.

Сав. съ оученикы моими Асс.); – тѣгда г҃ла емоу и҃ѣ: възврати ножь свои въ свое мѣсто ... (Мт. 26, 52 Мар. Зогр. Сав. Бој. јев. ножь твои Асс.); ... се азъ послѣ жь аг҃ла своего прѣдѣ лицемъ твоимъ: иже оуготовитъ пѣть твои ... (Мк. 1, 2 Сав. послѣжъ ай҃клъ мои Мар. Зогр. Асс. Бој. јев.); – Иоси бо рече чѣти отьца своего и матерь своѣж ... (Мк. 7, 10 Мар. чѣти о҃ца твоего і мрѣ твоѣж Зогр.); ... и възлюбиши г҃а б҃а своего: всѣмъ ср҃дцемъ своимъ ... (Мк. 12, 30 Асс. възлюбиши г҃ѣ б҃ѣа своего всѣмъ ср҃дцемъ твоимъ Зогр. възлюбиши г҃а б҃а твоего всѣмъ ср҃дцемъ твоимъ Мар.); ... кѣде естѣ обителъ обитѣлѣ идеже пасхъ жь съ оученикы своимъ снѣмъ ... (Мк. 14, 14 мар. съ оученикы моими Зогр.); ... и рѣша емоу: елико слышахомъ: бывъшихъ въ капернаоумѣ: сѣтвори и сѣде въ отечствии своемъ ... (Лк. 4, 23 Асс. въ отчествии твоємъ Мар.); ... рече ослабленоумоу тебѣ г҃лж въстани: и възъмъ одръ свои и иде въ домъ свои ... (Лк. 5, 24 Сав. възъмъ лоче твое: иди въ домъ свои Асс. възъмъ одръ твои: иди въ домъ твои Мар. Зогр.); Глж же вамъ другомъ своимъ: не оубоите са отъ оубиваѣштинихъ тѣло ... (Лк. 12, 4 Мар. Бој. јев. другомъ моимъ Зогр. Асс.); ... и рече се створж: разорж читъницж моѣж: и большж съзидиж: и сѣберж тоу вса жита моѣа: и доброє свое: и рекж дши свои: имаши много добро ... (Лк. 12, 18–19 Сав. добро мое Мар. Зогр. Асс., дши мои Мар. Зогр. Асс.); ... и рече аврамъ: чадо въспомѣни іако приалъ еси благаа въ животѣ своемъ ... (Лк. 16, 25 Сав. въ животѣ твоємъ Мар. Зогр. Асс.); – бгда же градеши съ сжпѣремъ своимъ къ кѣназоу ... (Лк. 12, 58 Зогр. съ сжпѣремъ твоимъ Мар.); ... чѣти о҃ца своего и мѣтере: онъ же рече емоу: вса си съхранихъ отъ юности своеа ... (Лк. 18, 20–21 Сав. чѣти отьца твоего: отъ юности моеа Мар. Зогр. Асс.); ... г҃ла емоу и҃ѣ: въстани възъмъ одръ твои: і иди въ домъ свои ... (Ио. 5, 8 Мар. Зогр. въ домъ твои Асс.); ... г҃ла еи и҃ѣ: иди пригласи мжжа своего і приди сѣмо ... (Ио. 4, 16 Зогр. Асс. призови мжжъ твои Мар.)

Занимљив је следећи примјер разнотченија:

... г҃лааше прѣвоумоу: колицѣмъ длѣжнѣ еси г҃ноу своему ... (Лк. 16, 5 господиноу моемоу Мар.)

Посесум је исти, али је писар Зогравског јеванђеља који је као посесора схватио *лице коме се говори*, за разлику од писара Маријиног јеванђеља који је као посесора схватио *говорно лице*.

Опажамо досљеднију употребу повратно-присвојне замјенице *свои* уз посесум када се субјекат у првом или другом лицу подудара са појмом посесора у Савиној књизи. Приличан је број примјера (више од трећине – тринаест од тридесет) кад је *свои* уз посесум употребљено само у Савиној књизи, а у осталим споменицима посесивне замјенице првог или другог лица. Претпостављамо да су на писаре ових споменика у којима се употребљавају посесивне замјенице првог и другог лица напрема повратно-присвојној замјеници *свои* у другим споменицима (другом споменику), на употребу баш ових замјеница могли утицати и разлози стилске природе. Сматрамо, наимае, да чињеница припадања нечег лицу које говори односно ли-

цу (лицима) којима се говори – субјектима датих реченица (дакле лицима која учествују у акту комуникације) носи са собом већу дозу експресивности и емоционалног ангажовања од чињенице (констатације) да нешто припада лицу (лицима) о којем (којима) се говори (која не учествују у акту комуникације), такође субјектима дате реченице. Употреба присвојних замјеница првог и другог лица уз посесум утиче у том смислу на стилску снагу исказа упечатљивије наглашавајући сам факат припадања нечег лицу које говори, односно лицу (лицима) којима се говори – субјектима датих реченица, него што га је могуће изразити посесивном замјеницом сваког лица. Да је утицај емоционалног фактора на избор граматичког средства за изражавање посесивности у овим случајевима могућ показује и чињеница да половину наведених примјера разночтенија чине тзв. императивне конструкције (конструкције са управним глаголом у облику императива). Ситуацију сугестије (наређења) усмјерених од неког ка неком саму собом карактерише појачана афективност што повлачи за собом и наглашавање чињенице (употребом присвојне замјенице другог лица) припадања нечег лицу на кога је сугестија (наређење) управљена. На утицај емоционалног момента у вези са употребом замјенице *свој*, односно присвојних замјеница за поједина лица, у науци је указано. Тако М. Стевановић, у раду *Уйоїпреба замјенице* свои, констатује: „Ова улога (емоционалног момента – М. А.) је толико занчајна да и елементарне граматике о њој воде рачуне. У понеким од њих се каже да иако се однос припадања субјекту у нашем језику обично казује присвојном замјеницом за свако лице – кад је тај однос нарочито потребно истаћи, онда се место свој употребљава одговарајућа присвојна замјеница одређеног лица. То потврђују многобројни примјери и разговорног и књижевног језика. Да бисмо показали стилски ефекат овакве употребе присвојних замјеница, довољно ће бити да наведемо само пример: А ми смо казали – *Не, ми ћемо ићи нашим љуїем, искорисїїћемо све наше мођуїносїїи*. Лако је осетити колико се овом реченицом више каже у облику у коме је дата него да је у њој употребљена заменица *свој* место *наш*.”² Стевановићевом размишљању о утицају емоционалног момента на употребу присвојних замјеница за поједина лица умјесто замјенице *свој* у савременом језику можемо додати, на основу искуства изведеног посматрањем разночтенија старословенских јеванђељских споменика, да је чињеница учешћа у комуникативном акту – припадање нечег лицу које говори / лицу (лицима) коме (којима) се говори – субјектима датих реченица (нарочито ситуације сугестије, наређења ономе коме нешто припада) можда онај фактор који утиче на веће колебање, интензивније употребе при-

² М. Стевановић, *Уйоїпреба заменице свој*, Наш језик, Нова серија. књ. 2, Београд 1951, 22. стр.

својних замјеница првог и другог лица у односу на повратно-присвојну замјеницу *свој*.

1. 2. Замјеница *свои* употребљава се у значењу присвојне, а не повратно-присвојне замјенице онда када долази до напуштања правила рефлексивизације. А. Вајан каже да ова замјеница тада „означава припадајући кому-нибудь, собственный в противоположность *ишоуждь*”.³ Могућа су два модалитета одступања од правила рефлексивизације:

1. када се појам субјекта подударна не са појмом посесора него са појмом објекта посесије (посесума). Наводимо примјере из старословенских јеванђељских споменика:

... *оутрии бо день собож печетъ са· доветъ дъни| зълоба своѣ* ... (Мт. 6, 34 Мар. Зогр. Сав.); ... *ли кто естъ отъ васъ члвкъ· егоже аще проситъ снъ свои хлѣба* ... (Мт. 7, 9 Мар. снъ твои Зогр.); ... *блаженъ рабъ тъ· егоже пришедъ гъ свои обраштитъ тако твора шта* ... (Мт 24, 26 Мар. Зогр. Асс. Сав.); *В сѣдашту же емоу на сѣдишти· послѣла къ нему жена своѣ глѣжши* ... (Мт. 27, 19 Мар. Зогр. Асс. Сав.); ... *и въ пръвы днь опрѣснькъ· егда пасхъ жьрѣахъ· глѣша емоу оученици свои кыде хоштеши шедъше оуготовимъ да ѣси пасхъ* ... (Мк. 14, 12 Мар. Зогр.).

2. када ни посесор ни посесум нису ни граматички ни логички субјекат. Примери:

... *и егда порѣгаша са емоу· свѣлѣша съ него хламида и облѣш а и въ ризы свои* ... (Мт. 27, 31 Мар. Зогр. Асс. Сав.); *и быстъ въ осмы день придъ обрѣзатъ отрочате· и нарицахъ е именемъ о҃тца своего захариѣ* ... (Лк. 1, 59 Мар. Зогр. Асс).

На синтаксичком плану и треба тражити разлику између функционисања ове замјенице као „праве” повратно-присвојне замјенице и њеног функционисања у значењу „сопствени”. М. Стевановић већ у цитираном раду поводом тога примјећује: „Присвојна замјеница *свој* и придјев *сойсѣвени* једном делу се по значењу своме, потпуно поклапају. Уз име предмета, и појма уопште, који припада субјекту у реченици, или показује неки однос према њему, између придева *сойсѣвени* и заменице *свој* нема никакве разлике. Али је служба овог придева много шира; *сойсѣвени* се, заједно са речју коју одређује, може односити и на свако друго име у реченици.”⁴ У покушају да се одреди којем појму припада (на који се појам односи) појам уз који стоји замјеница *свој* (синтагма са замјеници *свој*) у старословенским јеванђељским споменицима понекад се јавља могућност двојаког тумачења. Посматрајмо следећи примјер:

³ А. Вајан, *Руководство...*, 202. стр.

⁴ М. Стевановић, *Ушојреба...*, 14. стр.

... самарѣнинъ же единъ грады приде надъ нь · и видѣвъ · и милосѣрда · и пристѣпъ обаза стропты его възливаѣа олѣи и вино · въсаждъ же и на свои скотъ приведе и въ гостиницѣж (Лк. 10, 33–34 Мар. Зоґр. Асс. скотъ свои Сав.)

И у овом примјеру појам уз који стоји замјеница *свои* припада субјекту дате реченице, али, у крајњој линији, не би било немогуће ни тумачење да се посесум односи на објекат означен обликом акузатива анафорске замјенице *јь, тј. да припада појму означеним овим обликом. Тим прије што се у следећем примјеру из Савине књиге:

... запрѣти же їѣ дѣоу нечистомоу глѣа · дѣе нечисты · изиди отъ отрока · и ицѣлѣ въ тѣ часъ · и въдастъ и оцю своемоу ... (Лк. 9, 42 Сав. оцю его Мар. Зоґр. матери его Асс.) посесум уз који стоји замјеница *свои* несумњиво се односи на објекат (припада објекту) означеном обликом акузатива анафорске замјенице јь.

1. 3. Употреба замјенице *свои* у појединим споменицима може бити факултативна. Наводимо неколико примјера:

– Тѣгда оуподобитъ са цѣрствие нѣское десати дѣвъ ѡже примѣше свѣтильникы своѡа · зидѣж противоу женихоу ... (Мт. 25, 1 Мар. Зоґр. Сав. свѣтильникы без своѡа Асс.); ... и абѣе оставльша мрѣже своѡа по немъ идете ... (Мк. 1, 18 Мар. мрѣже без своѡа Зоґр.); ... и сѣшьдѣ съ ними ста на мѣстѣ равнѣ · и народъ оученикъ его · и множество много люди ... же придѣ послушатъ его · и ицѣлѣти са · отъ недѣжъ своихъ ... (Лк. 6, 17 Зоґр. Асс. Сав. недѣжъ без своихъ Мар.)

1. 4. Налазимо и два примјера различитија када је у Маријином, Зоґравском и Асемановом јеванђељу употребљена повратно-присвојна замјеница *свои*, а у Савиној књизи (споменику иначе познатом по развијенијој употреби датива у посесивном значењу) облик датива повратне замјенице у наведеном значењу:

... слишасте ѣко речено естъ · възлюбиши искрнѣго своего ... (Мт. 5, 43 Мар. Асс. подроуга своего Зоґр. ближнѡаго си Сав.); ... и възведе їѣ очи свои на нѣо и рече · отѣе приде година · прослави сѡа своего ... (Ио. 17, 1 Мар. Зоґр. Асс. прослави си сѡа Сав.)

1. 5. Коначно, наводимо и један примјер супстантивизације замјенице *свои*, употребе ове замјенице у значењу сродан, близак, рођени:

– Въ своѡа приде · и свои его не приаша ... (Ио. 1, 11 Мар. Зоґр.)

1. 6. Закључујући, можемо рећи да је употреба посесивне замјенице *свои* у старословенским јеванђељским споменицима вишепланска. Основна је њена употреба уз посесум када се појам субјекта подудара са појмом посесора. Међутим, иако мање заступљена, могућа је у проучаваном корпусу и употреба ове замјенице уз посесум када је овај појам субјекат у реченици, а исто тако и употреба ове замјенице уз посесум када ни посесор ни посесум нису у реченици у субјекатској функцији.

Рецимо још и то да је, за разлику од стабилне употребе замјенице *свои* уз посесум када је појам субјекта коме нешто припада у трећем лицу и рижетких колебања у овом случају на нивоу цјелине проучаваног корпуса, знатно осјетније, у разночтенијима, колебање између употребе повратно-присвојне замјенице *свои* и присвојних замјеница првог и другог лица, што смо на одређени начин покушали и објаснити.

М. АБОВИЧ

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕТВРТЫ И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ, СВЯЗАННЫЕ С УПОТРЕБЛЕНИЕМ МЕСТОИМЕНИЯ *СВОИ*, –А, –Е В СТАРОСЛАВЯНСКИХ ЕВАНГЕЛИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ

В работе рассматриваются, с одной стороны, основные грамматические аспекты употребления местоимения *свои* в старославянских евангелических памятниках, а с другой стороны, указывается на взаимоотношение между этим местоимением и притяжательными местоимениями 1-го, 2-го и 3-го лица.

Мы пришли к выводу, что употребление местоимения *свои* в посесивном значении в 3-ем лице намного стабильнее (колебания в употреблении встречаются редко) чем в формах 1-го и 2-го лица (колебания в употреблении *свои* / притяжательное местоимение 1-го и 2-го лица часты).

